

УДК 903.53 : 316.324.3

СОЦІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОХОВАНЬ МЕЧНИКІВ СКІФСЬКОГО ЛІСОСТЕПУ

Олександр Шелехань

Інститут археології Національної академії наук України
Україна, 04210, м. Київ, пр. Героїв Сталінграду, 12
e-mail: dr.schults.1399@gmail.com

Дослідники здавна звернули увагу на той факт, що зброя скіфського типу, як і решта кочівницьких елементів, отримала найширше поширення у середовищі землеробських племен Причорноморського лісостепу. Думка про те, що кочовики так чи інакше доклали руку до цього явища, присутня у багатьох працях. Ця теза червоною лінією проходить у загальних роботах з історії скіфського лісостепу [1], публікаціях нових досліджень [2] та у статтях, присвячених військовій справі скіфського часу [3].

Однією з найбільш репрезентативних категорій у паноплії скіфського часу є клинкова зброя. Адже мечі та кинджали окрім своєї утилітарної ролі мали соціальну та культову функцію. Тому аналіз їх знахідок у поховальних комплексах Причорноморського лісостепу здатен пролити світло на характер відносин кочових і землеробських племен.

Відома низка ґрунтовних робіт, присвячених соціальній структурі степової Скіфії IV ст. до н.е. Втім, запропонована стаття присвячена аналізу лише окремої частини поховань лісостепу. Тому застерігаючись від отримання суб'єктивної картини внаслідок фрагментарності даних, вважаємо за потрібне максимально узагальнити соціальний розподіл, як це було запропоновано О.П. Медведєвим при розгляді пам'яток донського лісостепу [4]. Тож, **поховання мечників поділено на чотири групи** – рядових воїнів, дружинників, елітних дружинників та аристократії. До розгляду залучено **140** комплексів із загальної кількості **150** відомих поховань з клинковою зброєю¹.

До поховань **рядових воїнів** залучено **36** найменш заможних комплексів. Зазвичай у них окрім кинджалу містилась лише ще одна категорія воїнського спорядження: спис, сагайдачний набір (як правило досить нечи-

сельний), або зрідка поодинокі деталі вузди². У цій групі привертає увагу низька кількість знахідок кінського спорядження, а також переважання короткої клинкової зброї, що може свідчити про місце пересічних воїнів у лавах легкоозброєного (чи навіть пішого) війська. Параметри рядових могил також досить незначні. Сюди залучено ґрунтові поховання та насипи висотою від 0,3 до 2,8 м. Обсяг поховальної камери не перевищує 6,9 м³.

Поховання рядових мечників гуртуються у некрополях пересічного населення – Козарівка, Ковалі, Курилівка. Остання пам'ятка, незважаючи на досить скромний вигляд, вирізняється досить високою часткою поховань зі зброєю. Зокрема, у п'ятій курганній групі з 13 поховань VII-IV ст. до н.е. здобуто три кинджали. У той же час з трьох курганних груп медвинського могильника (VII-IV ст. до н.е.) відоме лише одне поховання з мечем.

Примітно, що певну частину рядових поховань з клинковою зброєю можна співвіднести із автохтонним землеробським компонентом³. Перш за все до них відносяться ґрунтові поховання з Жаботина, Мостищ і Козаровичей. Останнє впевнено пов'язується з милоградською культурою Середнього Подніпров'я.

У населенні, що залишило медвинський некрополь, вбачають нащадків пізньочорнолісько-жаботинської людності згідно простежених культових практик посмертної модифікації [7]. У Великояблунівському могильнику у низці могил захоронення було здійснено за обрядом кремації, що притаманне мі-

¹ Відносно нечисельна та фрагментарна джерельна база дозволяє оперувати комплексами без використання формалізованих методів.

² Подібні за складом комплекси сарматів Нижнього Подоння С.А. Яценко називає похованнями рядового ополчення [5].

³ Відомий приклад поєднання соціальної й етнічної диференціації пам'яток басейну Кубані ранньоскіфського часу, згідно чому пересічні поховання пов'язуються з аборигенним меотським населенням, а більшість воїнських аристократичних комплексів – зі скіфами [6]. Ми не бачимо перешкод екстраполювати висновки авторів на Причорноморський Лісостеп. Лише зазначимо, що даний матеріал засвідчує значно більший ступінь взаємопроникнення землеробського та кочового компонентів.

сцевому землеробському населенню [8]. Також дослідники зазначали поширення зібганої пози та відсутність фрагментів туш худоби у всіх комплексах Мачуського некрополя [9].

У той же час, низка пересічних поховань не відрізняється від скіфських згідно традиції поміщення м'ясної заупокійної їжі. Це комплекси Пісочина, Куп'євахи, Секірного. Стосовно решти поховань, через брак матеріалу складно говорити про їх етнокультурний характер.

У цілому перелічені некрополі пов'язуються з найнижчими ланками градації скіфського суспільства [10]. Тому приклади знахідок меча чи кинджалу в інвентарі незначного воїна можуть радше пояснюватись його індивідуальними характеристиками. Ситуація, за якої простолюдін міг здобути певне визнання завдяки військовим здобуткам, цілком характерна для варварського суспільства.

Поховання **дружинників**, себто привілейованих професійних воїнів налічується 45. Вони вирізняються представницьким набором озброєння та кінського спорядження на тлі відсутності коштовних предметів в інвентарі [11]. Ця та наступні соціальні групи представлені винятково курганними насипами. Їх висота коливається від 0,35 до 4,5 м¹. Обсяг поховальної камери не перевищує 27 м³.

До цієї групи залучено низку поховань з могильників Стеблів, Журавка, Броварки, Перещепине, Куп'єваха, Пісочин, Дуровка, Колбино, а також досить багато окремих поодиноких комплексів. Сюди ж потрапляє поховання «охоронця» при знатній жінці з Синявки, к. 100.

До поховань **елітних дружинників** віднесено 45 комплексів. Висота курганів цієї групи коливається від 0,3 до 8 м. Обсяг поховальної камери може сягати 92 м³. За складом озброєння ця група подібна до попередньої. Втім відрізняється присутністю не чисельних знахідок статусних предметів, пов'язаних з воїнською та сакральною сферою. До таких відносимо бронзовий казан [15], наверхі повозки, дерев'яні чаші із золотим плакуванням [16], офіра коня [17], лускатий пан-

цир [18] та особливо імпорتنі деталі захисного обладунку [19]. Примітно, що наведені знакові артефакти у тій чи іншій мірі слугують маркером скіфського походження [20].

Також сюди включено комплекси, де знайдено лише один коштовний предмет без інших престижних речей, зокрема, церемоніальний меч, гривна, браслет, або кілька дрібних золотих пластинок одягу чи поодинокі коштовні деталі вузди, які пов'язуються із зовнішніми атрибутами влади [21]. У цілому ж кореляція кількості зброї із пишністю поховального інвентарю притаманна не тільки похованням мечників, а й усім воїнським комплексам Європейської Скіфії [22].

Таким чином, до переліку могил знатних дружинників потрапляють видатні комплекси із зазначених вище дружинних могильників, а також окремі знакові поховання, як, наприклад, Реп'яхувата Могила, Гладківщина, к. 2 і к. 4. В абсолютній більшості набір етнографічних рис свідчить про степове походження похованих.

Відзначимо, що обидві дружинні групи складають 64% від загальної кількості розглянутих могил із клинковою зброєю². Напевно, що у них можемо вбачати рештки військових лідерів окремих родів та основу війська [23], а також опору влади у військово-адміністративній системі й екзоексплуатації підлеглого населення [24].

Суттєва майнова диференціація дружинників може пояснюватись індивідуальними характеристиками того чи іншого воїна [27]. Адже соціальний статус чоловіка не в останню чергу залежав від його військових здобутків, а військова влада та багатство були взаємопов'язаними поняттями як в індивідуальному плані, так і в уособленні всього роду³ [28]. До певної міри запропоновані дві групи дружинників відповідають середній ланці хуннського військово-адміністративного апарату – служилій знаті та племінним вождям [29]

До переліку найбільш мілітаризованих колективів можемо впевнено залучати населення, що лишило Стеблівський і Перещеп-

¹ Значний збіг параметрів насипів різних груп пояснюється обмеженістю вибірки комплексів. Втім, Б.М. Мозолевський, полемізуючи з Б.А. Шрамком [12], зазначав, що ранжування курганів за їх розміром не є абсолютним і має сприйматись лише як тенденція в сукупності з усіма рисами поховального інвентарю [13]. Також можна згадати приклад соціальної стратифікації пазирикської культури, де обсяги насипів, їх висота, діаметр, а також обсяги могили теж значною мірою перетиналися [14].

² Нагадаємо, загалом найбільш чисельну групу скіфського суспільства склали пересічні кочовики, чи «восьминогі»: 60% за К.П. Бунятян [25], або 60-70% за В.Ф. Генінгом [26].

³ За словами Геродота: «...фракійці, і скіфи, і перси, і лідійці, і майже всі варвари вважають за менш вартими поваги тих, що займаються ремеслами і їхніх нащадків, та, навпаки, вважають за благородних тих, що нехтують такою ремісницькою працею, і найбільш шанують тих, хто займається військовою справою» (Herod II, 167).

пинський могильники. У першому, з дванадцяти поховань VII-IV ст. до н.е. було зафіксовано п'ять мечів у чотирьох похованнях V ст. до н.е. [30]. У другому – з 40 курганів VII-IV ст. до н.е. походять рештки 11 мечів V-IV ст. до н.е. [31]. Примітно, що дослідники наведених пам'яток впевнено пов'язують їх зі скіфським компонентом.

З меншою долею ймовірності можна інтерпретувати могильник в ур. Скоробор. Із 35 досліджених у різні роки курганів рештки клинкової зброї зафіксовано лише у шести курганах [32]. За збереженими даними половина відноситься до рядових. Втім загальна мілітаризація похованих, що становить близько 60% могил зі зброєю з поправкою на тотальне пограбування пам'ятки, можуть вказувати на досить войовничий характер населення [33].

Також у скіфському лісостепу неможливо вичленити винятково дружинні могильники у розумінні кладовища суто військового контингенту [34]. Адже низка факторів вказує на глибоку соціальну диференціацію всередині некрополів [35]. З-поміж похованих мечників чітко простежується певна нерівність, згідно котрій одні з них ототожнюються з патріархами, решта – з наближеними до лідера членами верхівки суспільства. Зокрема, з могильника біля с. Дуровка, де було досліджено 23 кургани пізньоскіфського часу, відомо п'ять мечів з чотирьох поховань, з них лише один церемоніальний [36]. Також у могильнику Колбино I, де було досліджено 36 пізньоскіфських курганів, мечі зафіксовано у п'яти похованнях [37], з яких два відносяться до наступної, аристократичної групи.

Усипальниці **аристократії** характеризуються наявністю перелічених вище престижних речей, але відрізняються обсягом цих знахідок. Всього відомо **14** поховань цієї групи.

Висота насипів коливається від 1,9 до 21 м¹. Обсяг найбільшої поховальної камери може сягати 206 м³. Зазначені комплекси у тій чи іншій мірі пов'язані зі скіфським компонентом. Архаїчні могили, такі як Литий курган, вирізняються знахідками передньоазійських трофеїв [38] та античних ювелірних скарбів [39]. Пишність ритуалу та насиченість етнічними та соціальними маркерами дозволяє припускати степове походження найбільш видатних поховань пізньоскіфського лісосте-

пу [40]. На користь певної єдності аристократичних курганів степу та лісостепу вказують спільні типи жіночих церемоніальних прикрас [41]. Звертають увагу знахідки коштовних нагайок, які теж можна вважати статусним предметом.

На відміну від дружинного компоненту, для якого припускається певний рівень гетерогенності, за рахунок індивідуального просування воїнів військово-адміністративними щаблями [42], прошарок військової аристократії скоріш за все був пов'язаний кривною спорідненістю. Напевно, знать лісостепових племінних угруповань перебувала у родинних стосунках із вищою аристократією степу, що фіксується за чисельними паралелями із середньовічними кочовиками [44].

Таким чином, відносини кочовиків і землеробів на усіх етапах існування скіфської культури вкладаються у завойовницьку схему, згідно котрій племена з різним господарським укладом проживають на одній території [45]. На користь цього свідчить простежений, вірогідно кочівницький характер поховань воїнської верхівки суспільства. Також простежується тяжіння дружинних могильників до стратегічних центрів комунікацій, металургійного виробництва та луго-степових пасовиськ [46]. Врешті, доведене виготовлення зброї у лісостепу для потреб і лісостепових і степових воїнів є безперечним доказом політичної єдності вказаних регіонів.

Прагнення встановити контроль над зовнішніми осередками металургійного виробництва напевно було спільним для багатьох кочових угруповань, адже потреба у металі була життєво необхідною для воєнізованого суспільства, котре власноруч не могло у повній мірі забезпечити себе озброєнням [47]. За етнографічними даними номади могли накласти військову данину на підкорені племена [48].

Дослідники також звертали увагу, що лісостепові могильники, ототоженні з кочовим населенням, демонструють тяжіння до степових ландшафтів. Зокрема, подібну закономірність було простежено на прикладі ймовірного Муравського шляху, який був центром тяжіння для таких пам'яток басейну Сіверського Дінця, як Пісочин і Старий Мерчик. Цікаво, що на користь скіфського походження воїнів із наведених некрополів також свідчать антропологічні дані [49].

Тож, **більшість** розглянутих комплексів з клинковою зброєю можна пов'язувати з професійними воїнами-вершниками. На користь

¹ Хоча інвентар поховання Старшої Могили, залученої до цієї групи, не вирізняється пишністю, існує припущення про характер цієї пам'ятки як центру суспільно значущого некрополю [43].

цього свідчить також статевовікова належність мечників. В усіх випадках проведення принаймні поверхневого огляду скелету, дослідники фіксують його належність дорослому чоловіку. Єдиним відомим нам випадком поховання підлітка з кинджалом є Куп'єваха, к. 18, п. 1, віднесене до рядових. Дана тенденція не випадкова, адже в архаїчних суспільствах соціальне положення не в останню чергу залежало від віку особи. Зокрема на матеріалах пазирикської культури простежена майже повна відсутність озброєння у дитячих могилах, а знахідки моделей зброї у похованнях підлітків пов'язуються із ознаками ініціацій [50].

З іншого боку, чоловіки похилого віку трапляються серед могил аристократів і знатних дружинників – Колбино, к. 7, к. 4, к. 18.п. 2, Стеблів, к. 3. Напевно це не випадково, оскільки у варварському суспільстві набуття чоловіком певного соціального статусу було неможливим без проходження певних ініціацій [51].

Разом з тим, більша частка старих мечників у пізньоскіфському могильнику Колбино вказує на зменшення у цей час рівня мілітаризації та певного застою у суспільних відносинах. Адже у динамічних кочових структурах активну роль у житті племені грали молоді чоловіки, що призводило і до найвищого рівню смертності у цій статевовіковій групі [52].

Серед поховань мечників у смузі лісостепу лише щодо одного можна припускати належність жінці – Капітанівка, к. 485. [53]. Втім через дію грабіжників і недосконале дослідження слід з пересторогою ставитись до цього прикладу. Адже знахідки не тільки меча, а й сокири у цьому похованні скоріше характерні для чоловіка¹ [54].

Тож, поховання мечників до певної міри вирізняються за професійною, ранговою та статевовіковою ознаками. Більше того, можна припускати етнічну окремішність знатних воїнів від середовища землеробів. Вірогідно спростувати чи підтвердити наші висновки можливо буде за умови подальших міждисциплінарних досліджень, передусім із залученням сучасних природничих методик. Складний вузол проблем, пов'язаний із соціальною й етнічною характеристикою воїнських поховань потребує не тільки сучасних

підходів, а й свіжого матеріалу, здобутого з комплексних розкопок. Втім навіть за умови обмеженої кількості джерел, достеменно ясно, що Причорноморський Лісостеп вже з архаїчного часу був тісно інкорпорований у військово-політичну структуру Скіфії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ростовцев М.И. Эллинизм и иранство на юге России / М.И. Ростовцев – Пг.: «Огни», 1918. – С. 50; Медведев А.П. Ранний железный век лесостепного Подонья: Археология и этнокультурная история I тыс. до н.э. / А.П. Медведев; Институт археологии РАН. – М.: Наука, 1999. – С. 146; Скорый С.А. Курган Переятых. – К., 1990; Скорый С.А. Скифы в Днепро-Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента) / С.А. Скорый; НАН Украины, Институт археологии, Национальный историко-культурный заповедник «Чигирин». – К.: [б.и.], 2003. – С. 47, 67; Гуляев В.И. Об этнокультурной принадлежности населения Среднего Дона в V-IV вв. до н.э. / В.И. Гуляев // Скифы и сарматы в VII-IV вв. до н.э. Палеоэкология, антропология и археология. – М.: ИА РАН, 2000. – С. 151; Гуляев В.И. Еще раз об этнокультурной ситуации в Среднем Подонье в скифское время [V-IV вв. до н.э.] / В.И. Гуляев // Археология Среднего Дона в скифскую эпоху. Труды Донской (Потуданской) археологической экспедиции ИА РАН, 2001-2003 гг. – М., 2004. – С. 20-21; Фіалко О.Є., Болтрик Ю.В. Напад скіфів на Трахтемирівське городище: моногр. / О.Є. Фіалко, Ю.В. Болтрик; НАН України. Ін-т археол. – К., 2003. – С. 83.
2. Скорый С.А. Стеблев: скифский могильник в Поросье. – К., 1997. – С. 60; Махортых С.В., Ролле Р. Воинские погребения на некрополях Бельского городища // Terra Scythica. – Новосибирск, 2011. – С. 153
3. Черненко Е.В. Курганы воинов-дружинников Скифии / Е.В. Черненко // Киммерийцы и скифы. – Мелитополь, 1992. – С. 101; Бессонова С.С. Дружинные курганы в Украинской лесостепи скифского времени / С.С. Бессонова // Скифы, хазары, славяне, Древняя Русь. — СПб., 1998. – С. 57.
4. Медведев А.П. Исследования по археологии и этнографии лесостепной Скифии / А.П. Медведев. – Воронеж, 2004. – С. 37.
5. Яценко С.А. Дружина у кочевых сарматов: материальные свидетельства / С.А. Яценко // Историческое обозрение. – 2014. – № 15. – С. 26, посл. 2.
6. Галанина Л.К. Этносоциальная структура одного из закубанских обществ раннескифского времени (по данным келермесских комплексов) / Л.К. Галанина // Проблемы археологии скифского мира (социальная структура и общественные отношения). Часть I. – Кемерово, 1989. – С. 94; Галанина Л.К., Алексеев А.Ю. Новые материалы к истории Закубанья в раннескифское время / Л.К. Галанина, А.Ю. Алексеев // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1990. – С. 48-53.
7. Гречко Д.С. Об особых видах погребений у населения восточноевропейской Лесостепи VII-IV вв. до н. э. Д.С. Гречко // Древности. – 2015. – С. 181.
8. Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин / В.А. Ильинская. – К., 1975. – С. 80.
9. Ковпаненко Г.Т. Пам'ятки скіфського часу в басейні р. Ворскли / Г.Т. Ковпаненко // Археологія. – Т. XIII. – 1961. – С. 72; Гречко Д.С. Об этнодифференци-

¹ Що ж до степових поховань, дослідники також зазначають одиничність знахідок мечів і кинджалів у могилах жінок. Зокрема, О.Є. Фіалко налічує лише чотири подібні комплекси. Примітно, що захисний обладунок, який ми розглядаємо як статусну річ, притаманну дружині та воїнській знаті, також традиційно не входить до паноплії амазонок [55].

рующих признаках погребений лесостепи раннескифского времени / Д.С. Гречко // Наука і освіта у краєзнавчому вимірі. – К., 2014. – С. 12.

10. Бунятян Е.П. Методика социальных реконструкций в археологии на материалах скифских могильников IV-III вв. до н. э. / Е.П. Бунятян. – К., 1985. – С. 94.

11. Хазанов А.М. Социальная история скифов / А.М. Хазанов. – М., 1975. – С. 165, 180; Черненко Е.В. Курганы воинов-дружинников Скифии / Е.В. Черненко // Киммерийцы и скифы. – Мелитополь, 1992. – С. 101; Яценко С.А. Дружина у кочевых сарматов: материальные свидетельства / С.А. Яценко // Историческое обозрение. – 2014. – № 15. – С. 25.

12. Шрамко Б.А. Рецензия: Мозолевський Б.М. Товста Могила. – К., 1979 / Б.А. Шрамко // Советская археология. – 1984. – № 1. – С. 272.

13. Мозолевський Б.М. Кургани вищої скіфської знаті і проблема політичного устрою Скіфії / Б.М. Мозолевський // Археологія. – 1990. – № 1. – С. 122.

14. Дашковский П.К., Тишкин А.А. Социальная организация кочевников горного Алтая в скифскую эпоху / П.К. Дашковский, А.А. Тишкин // Социальная структура ранних кочевников Евразии. – Иркутск, 2005. – С. 115.

15. Фиалко Е.Е. Наборы местной металлической посуды из скифских погребений / Е.Е. Фиалко // Музейні читання. – К., 2000. – С. 131.

16. Фиалко Е.Е. Округлодонные деревянные чаши в знаковой системе скифов / Е.Е. Фиалко // II Международная конференция «Скифы и сарматы в VIII-III вв. до н.э.», посвященная памяти Б.Н. Гракова. – Азов – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 72.

17. Болтрик Ю.В., Фиалко Е.Е. Роль коня в погребальной традиции скифов / Ю.В. Болтрик, Е.Е. Фиалко // Актуальные проблемы археологии, истории и культуры. – Т. 2. – Новосибирск, 2005. – С. 14.

18. Шелов Д.Б. Социальное развитие скифского общества / Д.Б. Шелов // Вопросы истории. – 1972. – № 3. – С. 77; Бабенко Л.И. Захоронения с доспехом у северскодонецких племен в скифское время / Л.И. Бабенко // Харьковский археологический сборник. – Харьков, 2009. – Вып. 4. – С. 36.

19. Черненко Е.В. Курганы воинов-дружинников Скифии / Е.В. Черненко // Киммерийцы и скифы. – Мелитополь, 1992. – С. 101.

20. Скорый С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента) / С.А. Скорый. – К., 2003. – С. 44-54.

21. Rustoiu A., Berecki S. Weapons as symbols and the multiple identities of the warriors. Some examples from Transylvania / A. Rustoiu, S. Berecki // Wafeg – Gewalt – Krieg, Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des IAUR. – 2015. – P. 145.

22. Хазанов А.М. Социальная история скифов / А.М. Хазанов. – М., 1975. – С. 180.

23. Худяков Ю.С. Военное дело древних кочевников Южной Сибири и Центральной Азии / Ю.С. Худяков. – Новосибирск, 1995. – С. 48.

24. Бессонова С.С. Український лісостеп скіфського часу. Історико-географічна ситуація / С.С. Бессонова // Археологія. – 1999. – № 1. – С. 149.

25. Бунятян Е.П. Методика социальных реконструкций в археологии на материалах скифских могильников IV-III вв. до н.э. / Е.П. Бунятян. – К., 1985. – С. 137.

26. Генинг В.Ф. Проблема социальной структуры

общества кочевых скифов IV-III в. до н.э. по археологическим данным / В.Ф. Генинг // Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ. – К., 1984. – С. 124-153, табл. 1.

27. Хазанов А.М., Шкурко А.И. Социальные и религиозные основы скифского искусства / А.М. Хазанов, А.И. Шкурко // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – М., 1976. – С. 41; Хазанов А.М. Кочевые государства и государства кочевников. Тавтология и история / А.М. Хазанов // Феномен кочевничества в истории Евразии. Номадизм и развитие государства. – Алматы, 2007. – С. 12.

28. Бессонова С.С. Дружинные курганы в Украинской лесостепи скифского времени / С.С. Бессонова // Скифы, хазары, славяне, Древняя Русь. – СПб., 1998. – С. 57; Корневский С.Н. Становление военной власти (по данным этнологии и археологии неолита, начала бронзового века) / С.Н. Корневский // Роль войны и военного дела в развитии древних и средневековых обществ. – М., 2012. – С. 11.

29. Крадин Н.Н. Империя Хунну / Н.Н. Крадин. – М., 2001. – С. 150.

30. Скорый С.А. Стеблев: скифский могильник в Поросье / С.А. Скорый. – К., 1997. – С. 61, 80-90.

31. Махортых С.В. Мечи и кинжалы из погребений Перещепинского курганного могильника / С.В. Махортых // История оружия. – 2011. – № 2-3. – С. 11.

32. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон) / Б.А. Шрамко. – К., 1987. – С. 177.

33. Гавриш П.Я. Могили воїнів у курганній групі «Скоробор» міста Гелона / П.Я. Гавриш // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Вип. 4. – Книга 1. – Полтава, 2008. – С. 197-199.

34. Яценко С.А. Дружина у кочевых сарматов... – С. 25.

35. Савченко Е.И. Курган скифского времени у с. Колбино на Среднем Дону / Е.И. Савченко // Древности скифской эпохи. – М., 2006. – С. 317-334.

36. Пузикова А.И. Курганые могильники скифского времени Среднего Дона (публикация комплексов) / А.И. Пузикова. – М., 2001. – С. 182-203.

37. Савченко Е.И. Погребальный обряд населения Среднего Дона в V-IV вв. до н.э. (по материалам могильника Терновое I – Колбино I) / Е.И. Савченко // Скифы и сарматы в VII-III вв. до н.э.: палеоэкология, антропология и археология. – М., 2000. – С. 268-280; Савченко Е.И. Курган скифского времени у с. Колбино на Среднем Дону / Е.И. Савченко // Древности скифской эпохи. – М., 2006. – С. 317.

38. Черненко Е.В. Древнейшие скифские парадные мечи (Мельгунов и Келермес) / Е.В. Черненко // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 23; Бокий Н.М. Мельгуновский курган – доисследование и версии / Н.М. Бокий // Киммерийцы и скифы. – Мелитополь, 1992. – С. 13.

39. Полидович Ю.Б. Структура и символика декора ножен мечей раннескифского времени / Ю.Б. Полидович // Война и военное дело в скифо-сарматском мире. – М., 2014. – С. 297-298.

40. Бессонова С.С. Курганы Лесостепного Побужья / С.С. Бессонова // Древности скифов. – К., 1994. – С. 13; Chochorowski J. Scytyjski ksiazce z Ryżanówki / J. Chochorowski // Alma Mater. – 2008. – № 99. – S. 191-193; Алексеев А.Ю. Акинак или махайра? (Мечи из раскопок Н.И. Веселовского у с. Шульговки в 1891 г.) / А.Ю. Алексеев // Древности скифской эпохи. – М., 2006. – С. 55; Скорый С.А. Об одной группе парадных

мечей скифского времени / С.А. Скорый // Боспорские чтения. – 2010. – № XI. – С. 402; Махортых С.В., Ролле Р. Воинские погребения на некрополях Бельского городища / С.В. Махортых, Р. Ролле // Terra Scythica. — Новосибирск, 2011. – С. 154; Гречко Д.С., Карнаух Е.Г. Некоторые вопросы этнокультурной истории юга Восточной Европы конца скифского периода / Д.С. Гречко, Е.Г. Карнаух // Stratum plus. – № 3. – 2011. – С. 249.

41. Фиалко Е.Е. Греческие калафы из скифских могил / Е.Е. Фиалко // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 84.

42. Хазанов А.М. Социальная история... –С. 182, 185-186.

43. Бессонова С.С. Деякі закономірності розміщення пам'яток скіфського часу в Українському Лівобережному Лісостепу / С.С. Бессонова // Археологія. – 2000. – № 2. – С. 124.

44. Крадин Н.Н. Структура и общественная природа хуннской империи / Н.Н. Крадин // Вестник древней истории. – 2003. – № 4 (247). – С. 158.

45. Крадин Н.Н. Кочевая империя как социополитическая система / Н.Н. Крадин // Проблемы археологии скифо-сибирского мира (социальная структура и общественные отношения). Часть I. – Кемерово, 1989. – С. 22; Крадин Н.Н. Структура и общественная природа хуннской империи... – С. 141.

46. Бессонова С.С. Дружинные курганы в Украинской лесостепи... – С. 58.

47. Таиров А.Д. Кочевники Урало-Казахстанских степей в VII-VI вв. до н.э. / А.Д. Таиров. – Челябинск, 2007. – С. 128-129; Таиров А.Д. О причинах движения «скифов» на Южный Урал во второй половине VI в. до н.э. / А.Д. Таиров // Вестник ЮрГУ. – 2008. – № 6 (106). – С. 30.

48. Кушкумбаев А.К. Военное дело казахов в XVII-

XVIII веках / А.К. Кушкумбаев. – Алматы, 2001. – С. 54-55.

49. Окатенко В.М., Буйнов Ю.В. Курган з похованнями скіфського типу біля Старого Мерчика / В.М. Окатенко, Ю.В. Буйнов // Археологія. – 2010. – № 1. – С. 83-84.

50. Дашковский П.К. Оружие в погребальном обряде пазырыкской культуры Алтая / П.К. Дашковский // Снаряжение кочевников Евразии. – Барнаул, 2005. – С. 39.

51. Дашковский П.К., Тишкин А.А. Социальная организация кочевников горного Алтая в скифскую эпоху / П.К. Дашковский, А.А. Тишкин // Социальная структура ранних кочевников Евразии. – Иркутск, 2005. – С. 121; див. також: Herod, IV, 64, 66.

52. Потехина И.Д., Кислый А.Е. Реконструкция демографической структуры скифов степной и лесостепной зон Украины / И.Д. Потехина, А.Е. Кислый // Палеодемография скифского населения Северного Причерноморья. – К., 1994. – С. 14; Дашковский П.К., Тишкин А.А. Социальная организация кочевников горного Алтая... – С. 122, 124.

53. Бобринский А.А. Отчетъ о раскопкахъ въ Чигиринскомъ уездѣ Киевской губ. въ 1908 г. / А.А. Бобринский // Известия Археологической комиссии. – 1910. – Вып. 35. – С. 55.

54. Фиалко Е.Е. Погребения женщин с оружием у скифов / Е.Е. Фиалко // Курганы степной Скифии. – К., 1991. – С. 13.

55. Дашковский П.К. Оружие в погребальном обряде пазырыкской культуры Алтая // Снаряжение кочевников Евразии / П.К. Дашковский. – Барнаул, 2005. – С. 39; Фиалко Е.Е. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект / Е.Е. Фиалко // Tyragetia. – 2012. – Vol. VI (XXI). – S. 30.

Шелехань Олександр Соціальна характеристика поховань мечників скіфського Лісостепу

Статтю присвячено соціальній характеристиці воїнських поховань з клинковою зброєю. Для розгляду обрано ареал скіфської культури у Лісостепу Східної Європи. Проаналізовано 140 комплексів. Головну увагу приділено складу поховального інвентарю.

До поховань рядових мечників залучено 36 найменш заможних комплекси. Певну частку рядових поховань можна пов'язати із автохтонним землеробським компонентом. Поховання дружинників, яких налічується 45, вирізняються представницьким набором озброєння на тлі відсутності коштовних і статусних предметів. До поховань елітних дружинників також віднесено 45 комплексів. За складом озброєння ця група подібна до попередньої. Втім відрізняється присутністю у похованнях поодиноких статусних предметів. Успальниці аристократії характеризуються наявністю комплексного набору престижних речей. Налічується 14 поховань цієї групи.

Розглянуті поховання мечників вирізняються за професійною, ранговою та статевовіковою ознаками. Можливо, факт володіння клинковою зброєю був маркером певної етносоціальної ідентичності. Також можна припускати етнічну окремішність знатних воїнів від пересічного середовища землеробів.

Ключові слова: скіфи, соціальна структура, мечники, поховання

Шелехань Александр Социальная характеристика погребений мечников скифской Лесостепи

Статья посвящена социальной характеристике воинских погребений с клинковым оружием. Для анализа выбран ареал скифской культуры в Лесостепи Восточной Европы. Рассмотрено 140 комплексов. Основное внимание уделено составу погребального инвентаря.

К погребениям рядовых мечников отнесено 36 наименее зажиточных комплекса. Некоторую часть рядовых погребений можно связать с автохтонным земледельческим компонентом. Погребения дружинников, которых насчитывается 45, выделяются представительским набором вооружения на фоне отсутствия драгоценных и статусных предметов. К погребениям элитных дружинников также отнесено 45 комплексов. По составу вооружения эта группа подобна предыдущей. Однако выделяется присутствием в погребениях отдельных статусных предметов. Успальницы аристократии характеризуются наличием комплексного набора престижных вещей. Насчитывается 14 погребений этой группы.

Рассмотренные погребения мечников выделяются по профессиональным, ранговым и половозрастным характеристикам. Возможно, факт владения клинковым оружием был маркером особой этносоциальной идентичности. Также возможно предполагать этническое отличие знатных воинов от среды рядовых земледельцев.

Ключевые слова: скифы, социальная структура, мечники, погребения

Shelehan Olexander Social structure of the swordsman from Scythian Forest-Steppe

The article is devoted to the social characteristics of warrior's burials with blade weapon. For analysis area of the Scythian culture in the Forest-Steppe of Eastern Europe was selected. 140 complexes were considered. Main attention was concentrated on the composition of the funeral feast.

Complexes with blade weapon were divided in four social groups. 36 underprivileged complexes were attributed as burials of ordinary swordsmen. Some of the ordinary burials can be considered as autochthonous agricultural inhabitants. Burials of bodyguards were outlined due to representative set of armament with lack of precious finds. There are 45 complexes of this group. Burials of elite bodyguards are also numbers 45 complexes. This group is similar to the previous one. But it stands out by the single finds of status items. Tombs of the aristocracy are characterized by a complex set of prestigious things. There are 14 graves of this group.

Only some of poor graves could be considered as farmer's burials. Another complexes distinguished by markers of Scythian burial ritual: precious trophies, some attributes of cult (stone altars, bronze mirrors, chariot's finials, wooden bowls), horses and slaves burials. Also, ceremonial weapon (inclusive with oilstones and scourges), pairs of swords, zoomorphic chapes and scaly armour (especially precious and import details) considered as nomad's indicator. Correlation of swords and daggers with other prestigious artefacts indicate high social status of thumping majority of swordsmen.

Considered burials of swordsmen are distinguished by professional ranks, age-specific and gender characteristics. Perhaps the fact of possession of blade weapon was a marker of ethno-social identity. It is also possible to suggest an ethnic difference of noble warriors and ordinary farmers. So, it could be considered that Scythians were on the high rank of the social structure among the farmer tribes. And Forest-Steppe region was involved in the common military-politic structure of the Scythia.

Keywords: Scythians, social structure, Swordsman, burial

Рецензенти:

Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр.

Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 28.10.2016 р.

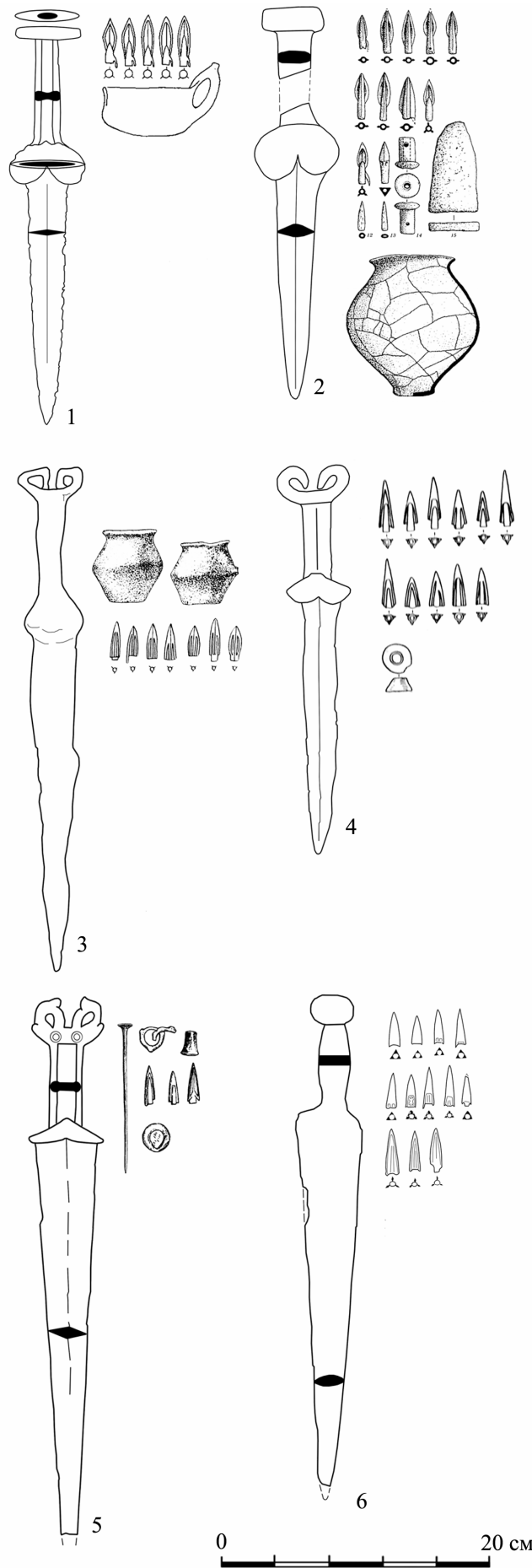

Рис. 1. Інвентар поховань рядових воїнів з клинковою зброєю: 1 – Курилівка, к. 77; 2 – Куп'єваха, к. 15; 3 – Мачухи, к. 13; 4 – Велика Гомільша, к. 5; 5 – Лубни; 6 – Пісочин, к. 20.

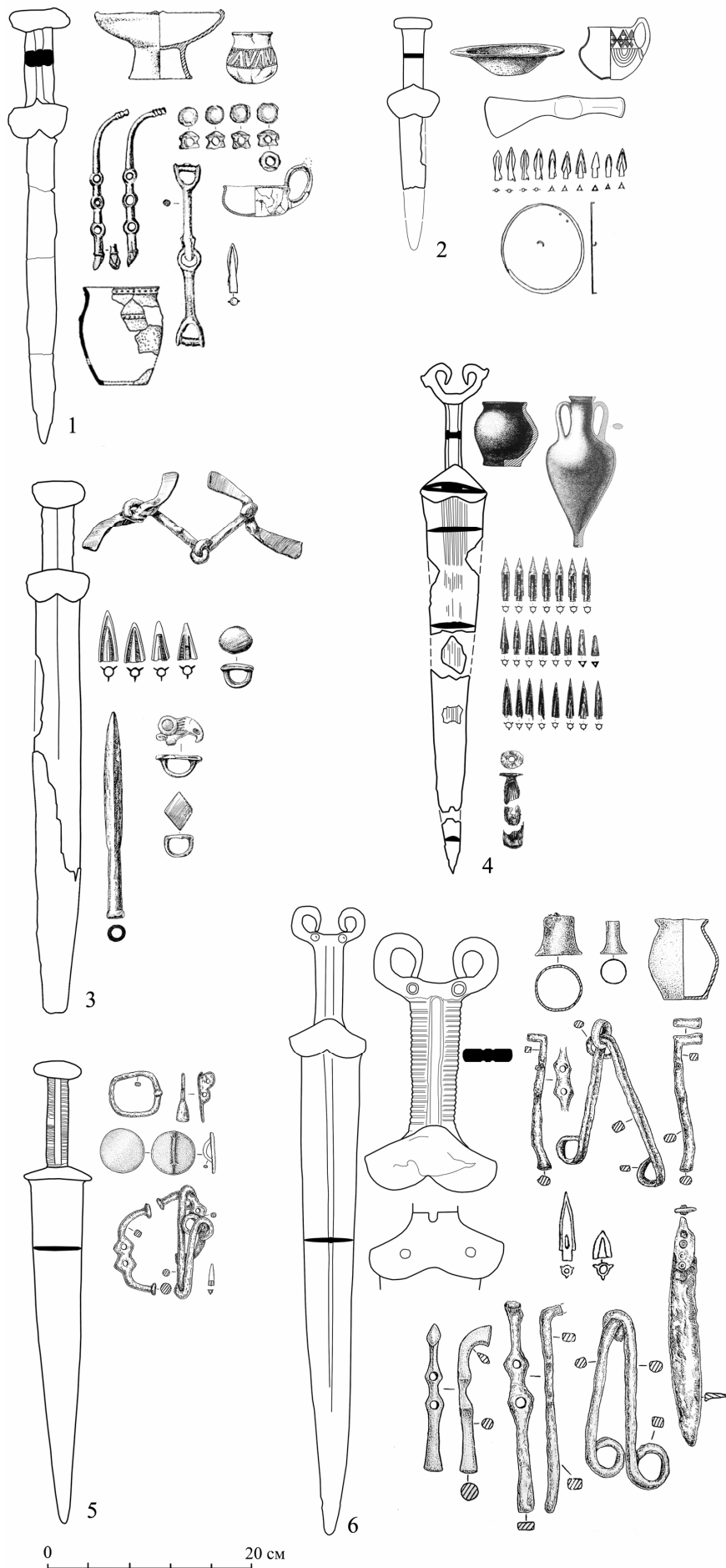

Рис. 2. Інвентар поховань дружинників з клинковою зброєю: 1 – Яснозір'я, к. 6; 2 – Ленківці; 3 – Кулешівка, к. 425; 4 – Перещепине, к. 3/2002; 5 – Перещепине, к. 12, п. 1; 6 – Перещепине, к. 13, п. 1.

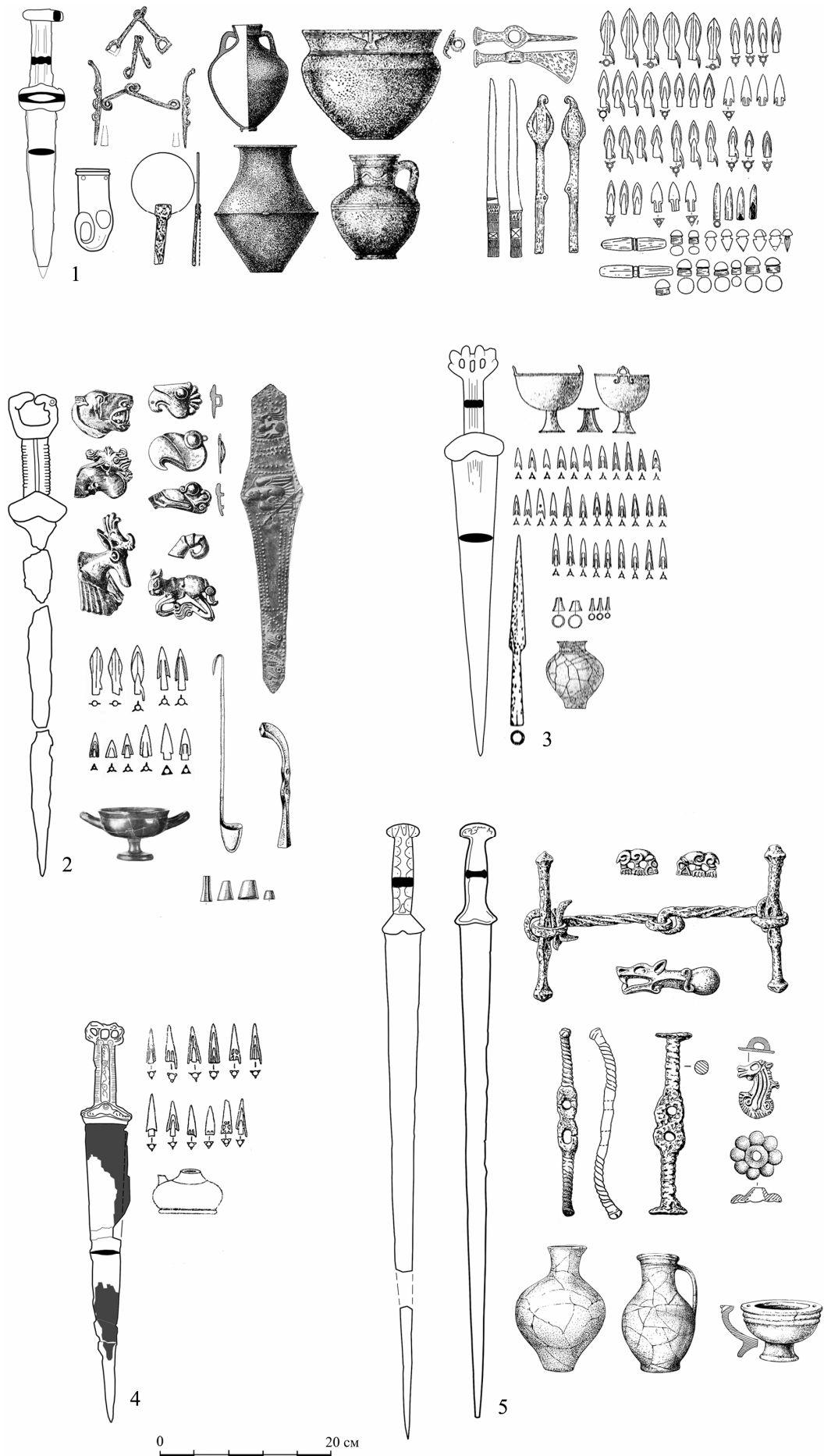

Рис. 3. Інвентар поховань знатних дружинників з клинковою зброєю: Реп'яхувата Могила, п. 2; 2 – Журавка, к. 401; 3 – Гладківщина, к. 2; 4 – Перещепине, к. 3, п. 2; 5 – Дуровка, к. 9.

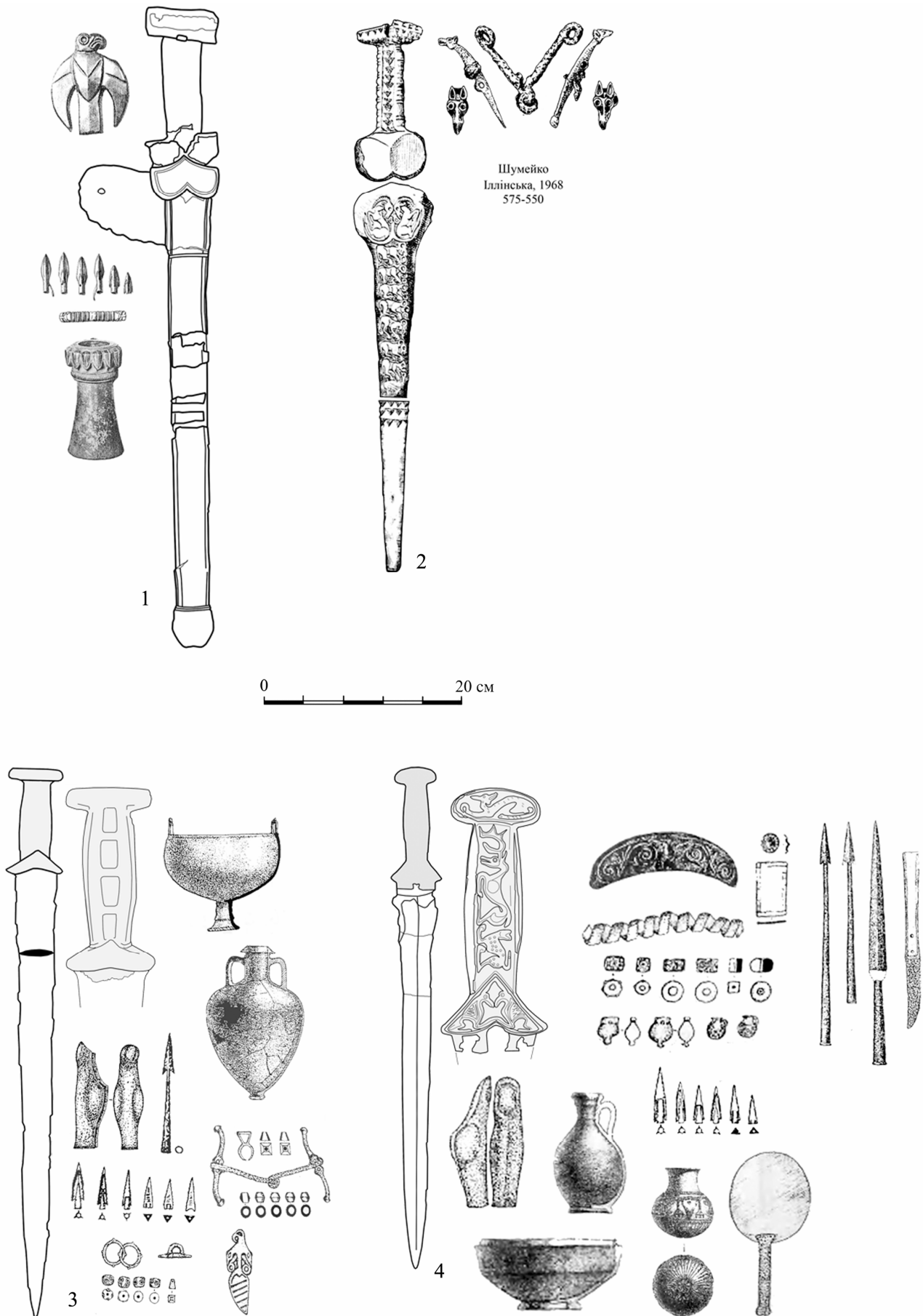

Рис. 4. Інвентар поховань кочової аристократії з клинковою зброєю: 1 – Литий курган; 2 – курган Шумейка; 3 – Старий Мерчик, к. 3; 4 – Старий Мерчик, к. 11.